

AUŠROS VARTŲ DIEVO MOTINOS PAVEIKSLO VAINIKAVIMO IŠKILMĖS 1927 M.: TRADICINĖS APEIGOS IR MODERNI MENINĖ RAIŠKA

ALGĖ ANDRIULYTĖ

Nuo seniausių laikų karūna buvo valdžios ir pagarbos ženklas. Kadangi ji taip pat buvo naudojama pagonių religiniuose kultuose, tai krikščionys pirmaisiais amžiais susilaikydavo ir nedėdavo karūnų ant religinių atvaizdų. Kartu su Bažnyčios laisve, žlugus pagonybės įtakai, pasikeitė ankstesnis neigiamas požiūris ir nuo IV a. karūnos imtos naudoti krikščioniškoje ikonografijoje...¹

Tokiais žodžiais Jonas Konradas Obstas (Jan Konrad Obst), žinomas Vilniaus publicistas ir istorikas, 1927 m. kreipėsi į skaitytojus norėdamas juos supažindinti su Aušros Vartų paveikslo istorija, kartu ir su šventųjų paveikslų karūnacijos tradicija. Knygelė buvo išleista ne be svarios priežasties – ruošiasi iškilmingai Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslo oficialiai karūnacijai. Švento paveikslo vainikavimo apeigos (o tokių paveikslų ir skulptūrų vainikavimo taisyklės ir iškilmių ceremonialas buvo oficialiai patvirtintas Vatikano kapitulos dar XVII a.) modernioje XX a. pirmos pusės visuomenėje galėjo kelti (ir kėlė) nemažai klausimų. Obsto knygelė buvo viena iš gana gausių šiai progai skirtų publikacijų, paaiškinančių situaciją, ir išsiskyrė iš jų gal tik detalesniu istorijos atpasakojimu. Šventojo paveikslo karūnacija XX a. Vilniuje nebuvo įprastas reiškinys, ir tai nutiko ne tik dėl didėjančios visuomenės sekuliarizacijos, bet ir dėl šios tradicijos pertrūkio, vykusio daugiau nei 150 metų². Todėl pasklidusi įvairaus pobūdžio informacija (vadovai, straipsniai spaudoje, pavieniai leidiniai), skirta piligrimams, vietiniams tikintiesiems, ar tiesiog Vilniaus krašto piliečiams, buvo svarbus ir, regis, karūnacijos organizatorių gerai apgalvotas žingsnis, skleidžiant ir įtvirtinant šimtmečius siekiančią tradiciją. Kita vertus, karūnacija vyko pakitusioje, modernizmo

¹ Jan Obst, *Historia cudownego obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej*, Wilno: Drukarnia „Ruch“, 1927.

² Vilniuje 1750 m. buvo karūnuotas Švč. Mergelės Marijos paveikslas iš Šv. Mykolo bažnyčios. Plačiau apie tai žr. *Z dawną Polski Tyś Królową: Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717–1996*, Szymanów: Siostry Niepokalanki, 1996.

paliestoje visuomenėje ir neišvengiamai buvo jos veikiamai, tad įgavo naujų, šiai epochai būdingų bruožų. Karūnacijos modernumas ypač atsiskleidė per meninius, vizualinius sprendimus. Straipsnyje analizuojant oficialiąją lenkų spaudą, archyvinius dokumentus, amžininkų pasisakymus bei aprašant iki šių dienų neišlikusius ir tik iš šaltinių žinomus meninius iškilmių akcentus, siekiama rekonstruoti paveikslą karūnavimo iškilmes ir išryškinti tradicinių apeigų bei modernios estetinės raiškos sankirtos taškus.

Verta trumpai prisiminti, kad Dievo Motinos paveikslų karūnacijos tradicija katalikiškuose kraštuose ypač išpopuliarėjo XVIII a., tuo metu pirmą kartą oficialiai buvo pagerbtas ir Dievo Motinos atvaizdas LDK teritorijoje, t. y. 1718 m. iškilmingai karūnuotas Trakų Dievo Motinos paveikslas. XVII a. pabaigoje – XVIII a. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas taip pat buvo papuoštas karūnomis, tačiau, kaip tuo metu buvo gana įprasta, karūnacija buvo atlikta be oficialaus popiežiaus patvirtinimo. Žlugus valstybei ir apribojus religines iškilmes, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje paveikslų karūnavimo tradiciją modernėjančioje visuomenėje palaikė gyvas žodis ir pamaldumas, taip pat dvasininkų parengti ir spausdinti veikalai³. Nenusilpo ir Aušros Vartų paveikslas kultas, o XIX a. jis išgyveno stebėtinai ryškų pakilimą⁴. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas yra sulaukęs daugybės tyrimų, tačiau apie jo karūnavimą 1927 m. rašyta nedaug. Be tarpukario periodikoje ir proginiuose leidiniuose pasirodžiusių publikacijų, šis išskirtinis įvykis buvo aprašytas Marios Kałamajskos-Saeed monografijoje, skirtoje Aušros Vartų koplyčios tyrimams⁵. Mokslininkė vertino 1927 m. paveikslą karūnaciją kaip nepriklausomybę atgavusių lenkų patriotinį gestą ir daugiausia dėmesio skyrė tuo metu atliktiems paveikslas atnaujinimo ir fiksavimo klausimams. Nemenka dalis šia proga Jono Bulhako (Jan

³ XIX–XX a. pradžioje pasirodė keletas reikšmingų publikacijų: Jan Kurczewski, „Koronacja cudownego obrazu N.P. Marii Trockiej“, in: *Księga Pamiątkowa Mariańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 2, d. 2, Lwów: Księgarnia Polska, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1905, p. 378–392; Sadok Barącz, *Dzieje klasztoru OO Dominikanów w Podkamieniu*, Tarnopol, 1870; ks. Konstanty Żukiewicz, *Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele oo dominikanów w Podkamieniu*, Kraków: W drukarni „Czasu“, 1907; M. J. Rolewicz, *Wiadomość o cudownych obrazach pana naszego Jezusa Chrystusa, i najświętszej Panny Maryi w mieście Wilnie, i O koronacji obrazów uroczystym obrzędem w Kościele Bożym*, Wilno: I. Krasnosielski, 1863.

⁴ Apie Aušros Vartų paveikslas kultą ir jo atspindžius dailėje žr. Maria Kałamajska-Saeed, *Ostra Brama w Wilnie*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1990, p. 134–250.

⁵ Maria Kałamajska-Saeed, *op. cit.*

Bulhak) sukurtų fotografijų buvo publikuotos Jūratės Gudaitytės sudarytoje knygoje⁶. Nederėtų pamiršti ir tai, kad Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslo karūnacija vyko įtemptu Lietuvos ir Lenkijos istoriniu laiku. Šventės organizavimas tapo iššūkiu abiem valstybėms – vienai karūnacijos metu tinkamai reprezentuoti save, kitai susitaikyti (arba ne) su šiuo įvykiu. Lietuvai, po nepriklausomybės kovų praradus Vilnių, bet kokia lenkų veikla Vilniaus krašte kėlė neigiamą reakciją. Dėsninga, kad nepalankiai buvo sutikta ir intencija karūnuoti Lietuvoje nuo seno gerbiamą paveikslą – toks gestas buvo vertinamas kaip politinė lenkų akcija. Šiame straipsnyje politinis iškilnių aspektas nėra nagrinėjamas ar plačiau komentuojamas, vis dėlto skaitytojui siūloma jo visiškai nepaleisti iš savo akiračio ir matyti aptariamus įvykius konkrečios geopolitinės situacijos kontekste.

Karūnacijos organizavimo aplinkybės ir iškilnių eiga. Aušros Vartų paveikslo karūnacija 1927 m. inspiravo eilę kultūrinių įvykių. Greta religinio aspekto iškilo paveikslo ir pačios koplyčios restauravimo problema⁷, iškeltos naujos atvaizdo autorystės versijos, tikslintas jo nutapymo laikas. Visuomenei per spaudą priminta Aušros Vartų istorija, aiškintas skirtumas tarp ankstesnio privataus paveikslo vainikavimo ir karūnacijos, leidus Vatikano kapitulai, nes, kaip minėta, Madonos atvaizdas jau XVIII a. buvo papuoštas dviem karūnomis⁸ ir paprasti tikintieji jį pripažino kaip karūnuotą *de facto*. Greta šių religinės ir istorinės plotnių labai svarbus tapo iškilnių suvalstybinimo momentas – iškilmes rėmė ir jose dalyvavo ne tik katalikiškos bendruomenės bei organizacijos, bet ir aukščiausio lygio Lenkijos Respublikos pareigūnai. Apie 1927 m. šventės dvigubą – religinę ir valstybinę – reikšmę nuolat primindavo spauda. Antai Vilniaus krašte pagarsėjęs kraštotyrininkas ir poetas Česlovas Jankovskis (Czesław Jankowski) rašė kad, tai

didelio pamaldumo, nemenkos religinės egzaltacijos aktas, garbingai liudijantis apie katalikiškoje Lenkijoje neužgesusį Tyriausios Išganytojo Motinos kultą...

⁶ Jan Bulhak, *Vilnius*, kn. III: *Įvykiai ir žmonės. Apylinkės*, sudarytoja Jūratė Gudaitytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 19–21, pav. 160–177.

⁷ Rengiantis paveikslo vainikavimui, 1927 m. buvo atlikti koplyčios atnaujinimo darbai, kuriems vadovavo architektas Julius Klosas (Juliusz Klos), paveikslą restauravo iš Varšuvos atvykęs prof. Janas Rutkowskis, aptaisus konservavo ir apsauginį skydą tarp paveikslo ir aptaisų padarė Ksaveras Gožuchovskis (Ksawery Gorzuchowski). Visus atnaujinimo darbus lydėjo išsami Bulhako fotofiksacija. Koplyčios atnaujinimo darbų ir iškilnių dekoracijų parengimo dokumentai bei fotofiksacija saugoma: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 12, b. 75; f. 1135, ap. 3, b. 334a, 335a.

⁸ Kałamajskos-Saeed teigimu, barokinė apatinė mažesnioji karūna buvo sukurta pačioje XVII a. pabaigoje, viršutinė rokokinė – XVIII a. viduryje, galbūt 1754 m.

Procesija su Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslu Vilniaus gatvėse. Paveikslas patalpintas Ferdinando Ruščico sukurtame feretrone. 1927

Tačiau vilnietiškos iškilmės tuo pat metu bus didis valstybinis reprezentacijos aktas. Šis aktas turi kuo tinkamiausiu ir bemaž demonstratyviu būdu išreikšti, kad katalikiškoji Lenkija yra nepalaužiama net prie savo Karalienės Globėjos kojų vilnietiškuose Aušros Vartuose.⁹

Reikia paminėti, kad tuo metu vysk. Jurgis Matulaitis, siekęs palaikyti draugiškus tarpetninius, politinius ir kultūrinius santykius Vilniuje, jau buvo savo noru pasitraukęs iš Vilniaus arkivyskupo pareigų. Tad karūnacijos reikalais užsiėmė 1926 m. Vilniaus arkivyskupu paskirtas Romualdas Jalbżykovskis (Romuald Jałbrzykowski), kuris, kitaip negu Matulaitis, nuosekliai laikėsi antilietuviškos pozicijos. Būdamas Romoje Jalbżykovskis kapitulos, arkivyskupijos dvasininkų ir tikinčiųjų vardu „Šv. Tėvui sausio 22 dieną pateikė prašymą dėl švento Aušros Vartų paveikslo karūnavimo. Šv. Tėvas išreiškė širdingą pagarbą Vilniaus pamaldumo tradicijai ir troškimą karūnuoti paveikslą, taip gerbiamą visoje Lenkijoje, karštai patvirtino“¹⁰.

⁹ Czesław Jankowski, „Jak ja to widzę...“, in: *Słowo*, Wilno, 1927-05-25, Nr. 118, p. 2.

¹⁰ „Koronacja obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej. Przygotowania“, in: *Słowo*, Wilno, 1927-03-31, Nr. 74, p. 1.

Kareivių paradas. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo vainikavimo iškilmės. 1927 (Archywum Dokumentacji Mechanycznej, Varšuva)

Siekiant karūnacijai suteikti politinį atspalvį, norėta paveikslą, be kitų titulu, karūnuoti ir Lenkijos Karalystės Karalienės vardu. Tačiau pop. Pijus XI, gerai išmanydamas Vilniaus krašto politines problemas, diplomatiškai leido atvaizdą tituluoti tik Švč. Marijos Gailestingumo Motinos vardu, ir tai įtvirtino 1927 m. vasario 9 d. Apeigų kongregacijos dekretu.

Švč. Mergelės Marijos atvaizdas buvo vainikuotas 1927 m. liepos 2 d. dvejomis karūnomis. Tai buvo tikslios senųjų karūnų kopijos, kurias sukūrė vilnietis juvelyras Ksaveras Gožuchovskis. Naujos karūnos buvo padirbtos iš aukso, puoštos brangakmeniais, kuriuos per itin trumpą laiką paaukojo tikintieji¹¹. Karūnacijos iškilmių pasirengimui vadovavo vyskupas Kazimieras Michalkevičius. Keletą mėnesių prieš šventę buvo įsteigtas Karūnacijos komitetas, apie jo veiklą ir projektus nuolat informuodavo miesto laikraščiai *Stowo* ir *Dziennik Wileński*. Komitetą sudarė keletas padalinių: sanitari-nė, finansų, eisenos ir kitos sekcijos, viena iš jų – apipavidalinimo, kuriai vadovavo Stepono Batoro universiteto profesorius tapytojas Ferdinandas Ruščicas (Ferdynand Ruszczyk), organizavęs ir prieš keletą metų vykusio šv. Kazimiero kanonizacijos 400 metų jubiliejaus vaizdinį apipavidalinimą¹².

¹¹ Senosios karūnos po karūnacijos iškilmių buvo saugomos Aušros Vartų kopyčios lobyne, tačiau vėliau naujos auksinės 1927 m. karūnos buvo prarastos, jų likimas nėra aiškus. Šiuo metu paveikslą puošia senosios karūnos.

¹² Šv. Kazimiero kanonizacijos 400 metų jubiliejus buvo švenčiamas 1922 m. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis, pritariant Apaštalu Sostui, inicijavo iškilmes remdamasis

Sudaryta karūnacijos eiga buvo suderinta su Lenkijos prezidento vizito programa, o rengėjų dėmesys pastarajai pusei įtakojo tiek šventės akcentus, tiek bendrą nuotaiką. Pavyzdžiui, keletą dienų prieš karūnaciją buvo paskelbti iškilmių tvarką reglamentuojantys nurodymai, kur buvo teigiama:

Gatvėse, vedančiose į Aušros Vartus *publikos visai nebus* [išskirta *Slowo*]. Taip pat draudžiami galimi susibūrimai balkonuose ir langų atvėrimai. [...] Kadangi visi momentai bus filmuojami, turės būti laikomasi visų smulkesnių bendro estetiško vaizdo detalių. Negali įvykti jokie nenumatyti ekscesai, kurie sugadintų nuotraukas. Dėl to meninė sekcija rūpestingai rengia visokias detales, susijusias su eisenos išvaizda.¹³

Vilniuje nuo seno katalikiškas procesijas žmonės stebėdavo susibūrę balkonuose, prie išpuoščių langų, nors tokia stebėtojo (smalsautojo), bet ne dalyvio pozicija buvo viešai kritikuojama: „apipulti langus ir susigrūsti balkonuose yra labai neetiška ir neestetiška, nes religinė procesija negali būti reginys tinginiams ar abejingiesiems“, – rašė *Kurjer Litewski* korespondentas 1908 m. birželio 17 (30) d.¹⁴ Tačiau šį kartą oficialų draudimą atverti langus, matyt, lėmė ne kuo nuoširdesnio pamaldumo siekis, o ypatingas saugumo reikalavimas ar noras išgauti „gražesnę estetinę vaizdą“ filmuojant ir fotografuojant.

Dieną prieš karūnaciją, t. y. liepos 1 d., paveikslas buvo iškilmingai perneštas į Šv. Teresės bažnyčia, vėliau palydėtas į Vilniaus arkikatedrą.

Jau pusiaudienį Aušros Vartų, Didžioji, Pilies gatvės prisipildė tikinčiųjų minia [...]. Dvylika kunigų su dalmatikomis išnešė iš bažnyčios feretroną su Dievo Motinos paveikslu, apsuptą garbės sargyba. [...] Procesiją pradėjo moterų ir vyrų vienuolijos (vizitietės, uršulietės, dominikonai...), toliau – ilgos eilės dvasininkų, po jų – įvairių kapitulų kanauninkai ir prelatai, už jų Vilniaus kapitula

hipotetiniu pop. Leono X 1521 m. leidimu gerbti karalaitį kaip šventąjį, o ne 1602 m. pop. Klemenso VIII bule *Quae ad sanctorum*, kuri yra laikoma galutine kanonizavimo bylos ištarne. Dokumentai rodo, kad šventojo kanonizavimo datos klausimas tuo metu nebuvo aiškus, tačiau apsisota ties 1521 m. Dėl karo įvykių 1921 m. minėjimas nebuvo surengtas. Tik sutarus su katedros kapitula ir miesto bei krašto valdžios atstovais, 1922 m. pastoraciniame laiške buvo viešai paskelbtos trys iškilmių dienos (gegužės 28–30 d.). Plačiau apie tai žr. Algė Andriulytė, „Šv. Kazimiero relikvijų pagerbimas Vilniuje 1922 metais“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme: Įvaizdis ir refleksija: Mokslinių straipsnių ir šaltinių publikacijų rinkinys, sudarytojas Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilniaus arkivyskupijos kurija, 2006, p. 66–74.*

¹³ „Przygotowania do koronacji obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej“, in: *Slowo*, Wilno, 1927-04-21, Nr. 138, p. 1.

¹⁴ Liepa Gričiūtė, „Vilniaus Dievo kūno procesijos XX a. pradžioje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2006, t. 28, p. 328.

Lenkijos Respublikos prezidentas Ignacy Mościckis ir maršalas Józefas Piłsudskis
Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnacijos iškilmėse. 1927
(Archywum Dokumentacji Mechanycznej, Varšuva)

in corpore, pagaliau prieš patį feretroną dešimt aukščiausių Bažnyčios vadovų [...]. Eiseną užbaigė reprezentaciniai karių būriai [...]. Visą procesiją juosė policijos kordonas. [...] Eisena su pamaldžiomis giesmėmis ir orkestru atėjo į Baziliką, kur paveikslas buvo patalpintas priešais Didįjį altorių. Po trumpos liturgijos ir sustačius garbės sargybą, pradėjo eiti tikintieji, iš eilės per visą vakarą ir naktį.¹⁵

Iki vėlyvos nakties buvo atliekami arkikatedros vidaus ir aikštės dekoravimo darbai, už kuriuos darbininkams buvo mokama po 35 zlotus¹⁶. Iškilmių išvakarių dieną, kaip rašė Ruščicas, viskas vyko sklandžiai ir pagal planą, tačiau karūnacijos dieną, liepos 2-ąją, nuo pat ryto pradėjo lyti ir vėliau pylė be perstojo. Tai buvo

nenumatytų įspūdžių diena. Pasiruošimai, kurie vyko du mėnesius, kurie šitiek žmonių kainavo šitiek energijos, kur kiekvienas stengėsi viską numatyti ir

¹⁵ „Koronacija obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej. Przeniesienie Obrazu do Katedry“, in: *Dziennik Wileński*, Wilno, 1927-07-02, Nr. 147, p. 1.

¹⁶ LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 75, l. 1.

duoti visa ką geriausio, pavirto išties į nieką. [...] Galų gale viskas baigėsi apie pirmą valandą, bet efektas buvo prarastas.¹⁷

Dėl liūties norėta paveikslu vainikavimą perkelti į arkikatedros vidų, tačiau Lenkijos prezidentui nesutikus, iškilmingos apeigos buvo atliktos arkikatedros prieigose, kaip ir buvo numatyta iš anksto. Dievo Motinos paveikslas buvo iškilmingai išneštas ir išstatytas po portiku ant šia proga sukurto nedidelio altoriaus, kurį sudarė pakyla iš šešių laiptelių ir mensa. Laiptelius dengė kilimas, o ant viršutiniojo buvo patiesta ištaiginga Slucko juosta. Kairėje paveikslu pusėje stovėjo naujai sukonstruota nedidelė sakykla. Pagal architekto Juliaus Kloso projektą buvo atlikti ir kiti aikštės puošybos bei įrengimo darbai: prie arkikatedros kolonų sumontuoti du išpūdingo dydžio (19 m aukščio ir 2,50/2,50 m pločio prie pagrindo) obeliskai, pastatyta 15 reprezentacinę erdvę apjuosiančių medinių dekoratyvių kolonų, tarp jų 26 mažesni žalumos girliandomis ir gėlėmis puošti stulpeliai. Prieš arkikatedrą, paveikslu dešinėje, buvo sumontuota pakyla su baldakimu dviem kardinolų sostams ir ovalu išdėstytos vieno laiptelio aukščio pakylas (1,80 m pločio, apie 55 m bendro ilgio), skirtos vyskupų ir valdžios atstovų krėslams. Kiek atokiau, tačiau pačiame centre prieš šventąjį paveikslą, buvo paskirta vieta Lenkijos prezidentui¹⁸. Ruščicas komentuodamas architekto darbą rašė, kad Klosui pavyko gražiai suplanuoti aikštę „ir iš ažuolinių stulpų sukurti didelę areną“¹⁹. Iš aukšto žiūros taško įvykį fiksavusiose nuotraukose matyti, kad „arena“ su obeliskais, kolonomis ir kėdžių eilėmis įsiterpė tarp arkikatedros ir varpinės, atribodama nuo paprastų tikinčiųjų nemenką aikštės plotą. Joje po tamsiais skėčiais besislepiantys dvasininkai ir pasaulietinės valdžios atstovai sudarė pagrindinę karūnacijos dalyvių dalį, nes kitų tikinčiųjų, piligrimų už užbrėžtą „arenos“ ribų matyti tik pavienės, ne itin gausios grupelės.

Iškilmų ceremonija prasidėjo 10 val. ryte Šv. Tėvo laiško skaitymu. Karūnacijos apeigas atliko kard. Aleksandras Kakovskis. Jam iškilmingai prie paveikslu pritvirtintus karūnas, nugriaudėjo 12 pabūklų salvių, po kurių visi

¹⁷ Ferdynand Ruszczyk, *Dziennik*, d. 2: *W Wilnie 1919–1932*, Warszawa: AOW Secesja, 1996, p. 403.

¹⁸ Aikštės įrengimu rūpinosi inžinieriaus Jono Gumovskio (Jan Gumowski) statybos biuras, išrašęs 5000 zlotų sąskaitą už pateiktas medžiagas (kurias organizatoriai po šventės turėjo gražinti) ir 6300 zlotų sąskaitą už montavimo ir išmontavimo darbus. Suma nurodyta neįtraukiant sąnaudų už kolonų dekoravimą žalumynų girliandomis, gėlių krepšeliais, nepaskaičiuojant elektrinio apšvietimo instaliacijos įrengimo, taip pat neįskaičiuojant „publikai skirtų suoliukų atnešimo ir pastatymo bei viso ploto padengimo žvyru“ (*LVI A*, f. 1135, ap. 12, b. 75, l. 8, 12).

¹⁹ Ferdynand Ruszczyk, *op. cit.*, p. 403.

Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnacijos iškilmės Vilniaus arkikatedros aikštėje. 1927. Jano Bułhako nuotr. (Lietuvos valstybės istorijos archyvas)

priklauptė ir išbuvo visiškoje tyloje dvi minutes. Iškilmingų mišių metu pamokslą sakė vyskupas Michalkevičius²⁰, ir po nuskambėjusios giesmės *Te Deum* šventinė procesija patraukė link Aušros Vartų. Karūnuotą paveikslą nešė dvasininkai, už jo procesijoje žengė Lenkijos prezidentas ir maršalas Józefas Piłsudskis, valdžios atstovai, tikintieji. Giedant chorui ir grojant orkestrui paveikslas buvo sugražintas į savo senąją vietą Aušros Vartų koplyčioje. Pagal spaudoje skelbtą programą, kuri vadinosi „Karūnacijos iškilmės ir Pono Lenkijos Prezidento vizito Vilniuje programa“, taip pat buvo numatyta kultūrinė iškilmų dalis: „14 ½ val. pusryčiai-banketas, surengti Vilniaus Metropolito arkivyskupo, 16 ½ val. „Čenstakavos gynyba“ Lenkų teatre, 17.45 val. Prezidentas atidaro Aušros Vartų parodą Vilniaus universitete, 20 val. „Čenstakavos gynyba“ Lenkų teatre, 21 val. Calderono-Slovackio spektaklis „Ištvermingas princas“ Universiteto aikštėje“²¹. Lietus,

²⁰ Vėliau visas pamokslo tekstas buvo išleistas atskira knygele: [Kazimierz Michalkewicz], *Przemówienie w dniu Koronacji Cudownego Obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej w Wilnie Kazimierza-Mikołaja Michalkiewicza Sufragana Wielkiego d. 2 lipiec 1927 r.*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1928.

²¹ „Program uroczystości koronacyjnej i pobytu Pana Prezydenta Rzeczypospolitej w Wilnie“, in: *Słowo*, Wilno, 1927-07-02, Nr. 147, p. 1.

Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas vainikavimas arkikatedros aikštėje. 1927
(Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, Varšuwa)

kiaurai permerkęs šventės dalyvius ir pridaręs tiek rūpesčių organizatoriams, kiek pakoregavo ir iškilmių eigą, kaip rašyta spaudoje:

Pagal programą šalia apeigų arkikatedros aikštėje turėjo būti dvi tikinčiųjų iškilmės: vienos Lukiškių aikštėje, kur prie išpuošto altoriaus turėjo būti aukojamos šv. Mišios, o kita – šv. Mišios lietuviams Ožėškienės aikštėje. Deja, lietus sukliudė laikyti pamaldas lauke. Tačiau, kad iškilmių programoje nepasidarytų „tarpas“, pamaldos iš Lukiškių aikštės perkeltos į Šv. Jokūbo bažnyčią, iš Ožėškienės aikštės – į Šv. Jurgio bažnyčią.²²

Kita diena buvo skirta Lenkijos prezidento Ignaco Mościckio vizito programai.

Iškilmėse be tuometinio Lenkijos prezidento, šia proga pirmą kartą atvykusio į Vilniaus kraštą, dalyvavo Varšuvos ir Poznanės kardinolai, 29 vyskupai, daugiau kaip tūkstantis kunigų, maršalas Piłsudskis, keletas ministrų. Nutilus šventiniam šurmuliui, vienas *Słowo* korespondentas taikliai pastebėjo, kad karūnacijos metu

sargybos buvo per tiršta, policijos per daug. Tai neturėjo reikšmės saugumo požiūriu, kurio, be abejo, privalo būti paisoma. Tačiau organizatoriai per daug stengėsi joms [iškilmėms] suteikti tinkamą charakterį. Religinis jausmas išgyvenamas subjektyviai. Čenstakavoje yra šimtas, du šimtai tūkstančių piligrimų, jūra liaudies, okeanas žmonių, sargybos jokios, policijos nematyti, o reikšmingumo įspūdis nesumažėja. Žinoma, Vilniuje viskas kitaip, siauros gatvės, judėjimo priežiūra turi būti intensyvi. Tačiau iš visur atsklisdavo nusiskundimų šūksniai dėl pernelyg dažnų nurodinėjimų ir muštro gatvėse. Nusiskundimai buvo teisingi, ir būtų gerai, jeigu iš jų ko nors pasimokytų vakarykščiai iškilmių organizatoriai.²³

Iš aprašymų matyti, kad opus buvo ir lietuvių dalyvavimo iškilmėse klausimas. Spauda visus piligrimus iš Vilniaus krašto vadino lietuviais ir nurodė, kad „daugiausia lietuvių maldininkų atvyko iš Švenčionių pavieto. [...] Iš viso lietuvių buvo apie 1200 asmenų, iš Lietuvos, ryšium su sunkumais kertant sieną, atvyko vos 60 asmenų“²⁴. Kaltinta Lietuvos vyriausybė, uždraudusi kirsti Lietuvos-Lenkijos sieną²⁵, bei teisintasi, kad dėl nuolatinio lietaus ir blogo oro lietuvių piligrimų būta negausiai²⁶.

²² „W kościołach św. Jakóba i św. Jerzego“, in: *Dziennik Wileński*, Wilno, 1927-07-03, Nr. 148, p. 1.

²³ Cat., „Po uroczystości“, in: *Słowo*, Wilno, 1927-07-03, Nr. 148, p. 1.

²⁴ *Ibid.*, p. 1.

²⁵ *Dziennik Wileński*, Wilno, 1927-06-30, Nr. 145, p. 1; 1927-07-01, Nr. 146, p. 1.

²⁶ „W kościołach św. Jakóba i św. Jerzego“, p. 1.

Meniniai iškilnių akcentai. Ruščicas, įsitraukęs į iškilnių apipavidalinimo reikalus, regis, nematė minėtų nusiskundimų, todėl tik apgailestavo, kad dėl liūties nukentėjo renginio estetiškas vaizdas: „Kaip būtų atrodžiusi visuma prie saulės! Kaip spalvingai būtų atrodę [Katedros] prieigos. O čia pridygę lietsargių! Paprasčiausiai norėjosi verkti. Ėjosi taip nesėkmingai, iš tiesų gaivališkai“²⁷. Ruščicas karūnacijai pasiūlė keletą projektų, tarp jų ir šviesos reginį virš Neries. Menininkas šią savo viziją pristatė viename pirmųjų iškilnių organizavimo komiteto posėdžių, o Jankowskis trumpai aprašė spaudoje:

„Reduta“ turi išstoti su „Ištvermingu princu“ po atviru dangumi Vaivadijos rūmų aikštėje. Labai gražu ir pagirtina, bet, kaip taikliai pastebėjo prof. Ruszczyca, tokia minia, kuri plūstels į Vilnių, neužtenka tik regimo ir girdimo vaidinimo. Žmonėms skirtas reginys turi būti paveikus forma ir spalva. Ir pasiūlė: prasidedant sutemoms, paleisti Vilija [Nerimi] nuo Antakalnio iki Žaliojo tilto laivus kiek galima gausiau ir efektingiau papuoštus ir iliuminuotus. Kiekvienas iš jų pristatytų vieną Litanijos kreipinį į Dievo Motiną – „Dramblio kaulo bokštą“, „Aukso namus“, „Sandoros skrynią“ ir kt. Palei Vilijos krantus, nusėtus publikos, miniomis plauktų tik laivai.²⁸

Šio Ruščico projekto anonsų galima rasti ir vėlesniuose iškilmes pristatančiuose straipsniuose, tačiau sumanymas liko nerealizuotas – pritrūko lėšų, nepavyko gauti agregatų septyniems pontonams²⁹. Projektas savo užmoju priminė teatralizuotas barokines religines iškilmes, kurios XX a. pirmoje pusėje tokio pobūdžio renginiams jau buvo nebūdingos. Kita vertus, Ruščico pasiūlymas paveikti žiūrovus „forma ir spalva“ atspindėjo klasikinę modernisto savimonę: tik kartu su modernizmu pradėtos vertinti formaliosios kūrinio išraiškos priemonės pačios savaime, akcentuotas jų poveikis nepriklausomai nuo turinio. Žinoma, Ruščico projektas turėjo aiškia literatūrinę „liniją“ – laivų simboliai turėjo būti gerai suvokiami katalikiškame kontekste, tačiau formos ir spalvos akcentavimas liudijo modernias menininko nuostatas. Laivo motyvas Ruščico kūryboje taip pat turėjo savo išskirtinę istoriją. Įspūdingas kūrinys *Nec Mergitur*³⁰, nutapytas politinių neramumų metais (1904–1905) ir menininko padovanotas Vilniaus mokslo bičiulių draugijai, taigi ir turėjęs nuolatinę eksponavimo vietą, amžininkams buvo tapęs kone patriotiškumo simboliu. Jurgis Remeris (Jerzy Remer) tais

²⁷ Ferdynand Ruszczyca, *op. cit.*, p. 403.

²⁸ Czesław Jankowski, *op. cit.*, p. 2.

²⁹ Ferdynand Ruszczyca, *op. cit.*, p. 401.

³⁰ Ferdynand Ruszczyca. *Nec mergitur*. 1904–1905. Drobė, aliejus. 204x221. LDM.

pačiais karūnacijos metais, rašydamas apie Ruščico kūrybą net ragino skaitytojus laikinai pamiršti kūrinio patriotinę potekstę, norėdamas pabrėžti darbo estetinį aspektą³¹. Šis kvietimas liudijo kaip tvirtai buvo įsišaknijusi *Nec Mergitur* interpretacija: tapybos darbe pavaizduotas naktį jūroje blaškomas šviečiantis laivas amžininkams simbolizavo valstybingumą praradusią Tėvynę, kuri nepasiduoda istorinės lemties vingiams ir neskęsta. XVIII a. laivas priminė šlovingus laikus, kai Abiejų Tautų Respublika dar nebuvo padalinta tarp Rusijos, Austrijos ir Prūsijos. Karūnacijos vakarą Neryje turėję pasirodyti šviečiantys laivai, matyt, žiūrovų būtų buvę susieti ne tik su religiniu kontekstu, bet ir su paties menininko atgijusiu kūriniu, kuris, atsižvelgiant į susiklosčiusią politinę situaciją, galėjo vaizdingai reprezentuoti prisikėlusį kraštą.

Ručico vadovaujamae iškilmių apipavidalinimo skyriuje buvo parengtas pastatų ir gatvių, kuriomis turėjo eiti procesija, dekoravimo planas. Spaudoje išsakyti pageidavimai, kad miestiečių „ant namų pakabintos vėliavos būtų kiek įmanoma ilgesnės, kadangi tai labai įtakos iškilmių nuotaiką ir miesto estetinę išvaizdą“³². Taip pat akcentuota, kokios turi būti valstybinės vėliavos spalvos: balta ir raudona („ne raudonai violetinė, ne burokinė ar alyvinė“), o „namų, pro kuriuos eis procesija, kiekviename lange turi degti dvi žvakės; vakare, padedant prožektoriams, bus iliuminuota Bazilika, Aušros Vartai, traukinių stotis ir Geležinkelio direkcijos pastatas“³³.

Iškilmių rengėjai pasitelkė senas tradicijas – anksčiau religinių iškilmių metu miestiečiai savo namus puošdavo gėlių girliandomis, turtingesni pro atvirus langus ir balkonuose kabindavo gražiausius kilimus, taip laikydamiesi Bažnyčios nustatyto reikalavimo procesijos kelią išpuošti „audeklais ir puošniais užtiesalais bei šventųjų paveikslais“³⁴. Ši vilniečių puošybos kilimais, žalumynais tradicija buvo išlikusi ir XX a. pradžioje, tai liudija to meto fotografijose užfiksuoti įvairių religinių procesijų vaizdai. Taip pat ir 1927 m. Komiteto dekoravimo skyrius ragino „kaip įmanoma gausiau ir kuo išraiškiau dekoruoti ir iliuminuoti savo buveines Švč. Mergelės

³¹ Jan Remer, „W służbie sztuki: U źródeł twórczości Ferdynanda Ruszczyca“, in: *Alma Mater Wilnensis*, Wilno, 1927, sąs. 5, p. 8.

³² „Uroczystości koronacyjne“, in: *Dziennik Wileński*, Wilno, 1927-04-19, Nr. 137, p. 1.

³³ *Ibid.*

³⁴ Liepa Gričiūtė, „XX a. pr. Vilniaus fotografija – XVII–XVIII a. tekstų apie bažnytines procesijas iliustracija“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 31: *Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*, sudarytoja Dalia Klajumienė, Vilnius, 2003, p. 152.

garbei“³⁵, tačiau pagrindinis akcentas liko valstybinių vėliavų eksponavimas, pabrėžiantis dvigubą iškilmių reikšmę – religinę ir valstybinę. Hierarchiškai išplanuota karūnacijai skirta erdvė taip pat nedviprasmiškai pabrėžė iškilmių svarbiausius herojus – vienoje ašyje atsidūrė Švč. Mergelės Marijos paveikslas ir Lenkijos Respublikos prezidentas, juos supo pasaulietinės ir bažnytinės valdžios atstovai.

Ruščicas taip pat suprojektavo laikiną altorėlį-feretroną, kuriame iškilmių metu buvo patalpintas šventasis paveikslas. Įrenginį menininkas sukomponavo imituodamas karališkąjį sostą, kanoniškai paveikslas buvo pridengtas baldakimu, virš jo buvo patalpinta karūna. Feretronas buvo apmuštas purpurinės spalvos gelumbe, jo nugarinėje pusėje ant damasto apsiausto sidabriniais ir baltais siūlais buvo išsiuvinėtas karališkasis Lenkijos erelis. Erelį pagal Ruščico projektą moterys siuvinėjo net 22 valandas be pertraukos³⁶. Menininkas taip pat pristatė karūnacijos iškilmių antspaudo ir medalio projektą. Projektas buvo vienbalsiai priimtas, nutarta pagal jį padirbinti antspaudus, skirtus vykdomajam komitetui, taip pat ir atskiroms jo sekcijoms³⁷. Vėliau Ruščico sukurta monograma papuošė vyskupo Michalkevičiaus publikuoto pamokslo viršelį³⁸. Žydrame fone Dievo Motinos monograma buvo atspausdinta derinant baltą ir aukso spalvas, tai leidiniui suteikė ypatingą puošnumą, prabangos įspūdį. Vainikavimui skirtą medalį buvo patikėta sukurti Valstybinės monetų kalyklos Varšuvoje vadovui, skulptoriui Józefui Aumilleriui. Ten pat buvo nukaltos ir Stefano Rufino Koźbielewskio sukurtos atminimo plaketės³⁹. Bulhakas šia proga išleido *Aušros Vartų fotografijų albumą*, kuriame buvo raginama – kiekvienas, kas myli Dievo Motiną, privalo namuose turėti šį albumą (jo viršelį piešė prof. Stanislovas Matusiakas (Stanisław Matusiak). Albumėlis buvo perleistas jau kitais metais, o specialus leidimas su 32 nuotraukomis buvo padovanotas pop. Pijui XI.

Iškilmės paskatino ir Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo tikrųjų kopijų plitimą. Tai buvo paveikslo konservacijos metu betarpiškai nuo originalo nutapyti darbai, vaizduojantys Mariją be įprastinių prabangių aptaisų. Bent dvi tokias atvaizdo kopijas sukūrė Vilniaus bernardinų vienuolė

³⁵ „Uroczystości koronacyjnej“, p. 1.

³⁶ Jan Obst, „Dzieje Cudownego Obrazu Najświętszej Panny Ostrobramskiej“, in: *Dziennik Wileński*, Wilno, 1927-07-02, Nr. 147, p. 1; Ferdynand Ruszczyk, *op. cit.*, p. 402.

³⁷ „Uroczystości koronacyjnej“, p. 1.

³⁸ [Kazimierz Michalkewicz], *op. cit.*

³⁹ *Katalog Wyrobów Mennicy Państwowej*, Warszawa, 1935, lent. 14.

Vilniaus bernardinų vienuolė Pranciška Viežbicka tapo Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo kopija. 1927. Jano Bulhako nuotr. (Lietuvos valstybės istorijos archyvas)

Pranciška Viežbicka (Franciszka Wierzbicka); vėliau jos darbus kopijavo kiti menininkai. Taip pat buvo tapomi jau prastesnės kokybės atvaizdai iš nuotraukų. Vieną sėkmingiausių 1927 m. sukurtų tikrųjų paveikslo kopijų nutapė menininkė Liucija Balzukievičiuvna (Łucja Bałzukiewiczówna). Kopija buvo skirta Balstogės Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčiai, kurioje saugoma iki šiol⁴⁰.

Ruščicas laiške savo žmonai išskyrė svarbiausius iškilnių įvykius:

Inscenizacija „Ištvermingas princas“, iliuminacija (pirmą kartą mano surengta Vilniuje), gausus ir tinkamas miesto dekoras, pagaliau visa vakar dienos programa (procesija etc.) [būtų buvusi įsimintina], jei būtų vykusį palankesniu oru. Šis plataus užmojo vaizdas išliks kaip precedentas ir kaip įrodymas, kad Vilniui galima suteikti pilną sostinės puošnumą. Kai kurie momentai, kaip antai prieš Baziliką Kloso įrengta aikštė, mano iliuminacija – jau buvo įvertinti.⁴¹

Pastatų iliuminavimas žvakėmis, alyvos lempomis Vilniuje buvo plačiai naudojamas XVIII–XIX a. rengtose iškilmėse. Ruščicas tradicinę iliuminaci-

⁴⁰ Maria Kałamajska-Saeed, *Ostra Brama w Wilnie*, p. 209–210.

⁴¹ Ferdynand Ruszczyk, *op. cit.*, p. 404.

Vilniaus arkikatedros iliuminacija. 1927
(Archywm Dokumentacji Mechanycznej,
Varšuva)

Aušros Vartų koplyčios iliuminacija. 1927
(Archywm Dokumentacji Mechanycznej,
Varšuva)

jos idėją pritaikė pasitelkdamas elektros instaliaciją. Arkikatedros priegios, priekinė ir šoninės sienos buvo apšviestos paslėptais reflektoriais taip, kad visiškai skendėtų šviesoje. Arkikatedros skulptūros tapo iškilios, o karaliai, Ruščico žodžiais tariant, „paprastai kaip skulptūros gan menkai vertinamos, atrodo vaiduokliškai... Efektinga taip pat gavosi varpinė, visa šviesi su lempučių kaip perlai žiedeliais“⁴². Elektros iliuminacija reprezentaciniam dekorui suteikė teatrališkumo ir visą miestą tarsi pavertė Švč. Mergelės Marijos paveikslu karūnacijos scena. Be dėmesio neliko ir iškilmių proga sukurtas propagandinis filmas *Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos stebuklingo paveikslu vaikinavimo metu*, rodytas ne tik Vilniuje, bet ir Varšuvoje, kituose Lenkijos miestuose. Apie jį Ruščicas rašė:

Tai labai gerai pagauta Vilniaus iliustracija. Visų pirma daug žalumos ir vandens – Karoliniškės, kalvos virš Vilnelės, Vilija, Žalieji ežerai, Vilniaus panorama iš skirtingų taškų, galiausiai bažnyčios, rūmai ir mūsų gatvelės. Tai pirmas vilnietiškas filmas, kuris yra išjaustas, šiltas, kartu gyvas: smėliu nuo Stalo kalno besileidžiantys ulonai ir šuoliais persikeliantys per Vilnelę, visai įspūdingai

⁴² *Ibid.*

pasirodantys irkluotojai su valtimis [baidarėmis]. Iš Šv. Jono bažnyčios tarp brolių su vėliavomis eilių išeinantis Senatas ir kt.⁴³

Filme taip pat pasakota apie Vilniaus paminklus, vėliau rodytas Lenkijos prezidento ir maršalo atvykimas, karūnacijos fragmentai. Specialus „filmavimo komitetas“ rūpinosi, kad visi reikiami momentai būtų tinkamai įamžinti ir atskleisti Vilniaus kultūrinį kontekstą, jį susietų tiek su Lenkijos istorija, tiek ir su jos dabartimi. Taip kolektyvinėje sąmonėje buvo formuojamas norimas tiek miesto, tiek paties įvykio vaizdinys.

Apibendrinant galima teigti, kad Aušros Vartų paveikslo karūnacijos iškilmės buvo susijusios su tuometine sudėtinga Vilniaus politine situacija, tai lėmė, kad religinė šventė buvo prilyginama valstybinės reikšmės įvykiui. Karūnacijoje demonstruotas pasaulietinės ir bažnytinės valdžios susilieėjimas moderniose valstybėse jau buvo retenybė. „Ar galėtum įsi-vaizduoti kokį Prancūzijos prezidentą, šitaip klūpantį priešais paveikslą, kaip mūsų?“⁴⁴ – džiaugėsi iškilmes aprašęs korespondentas. Tokia Lenkijos valdžios pozicija priminė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje rengtas karūnacijas, kai iškilmės tapdavo ir mecenatų, valdovų didybės demonstravimu. Aušros Vartų paveikslo vainikavimas liudijo XVIII a. susiformavusių religinių švenčių tradicijų tęstinumą XX a. pirmos pusės kultūroje. Reikia pripažinti, kad itin reikšmingu renginio akcentu tapo iškilmių fiksavimas fotografijose ir kino juostoje. Organizatorių siekiamybė kuo geriau įamžinti įvykį šiomis moderniomis priemonėmis iš dalies neleido sukurti dinamiško, adekvataus santykio su tikinčiais. Karūnacijos fiksavimas tapo pretekstu parodyti pasauliui ne tiek religines iškilmes, kiek reprezentuoti Vilnių, kuris po prijungimo prie Lenkijos tapo dažnų politinių diskusijų objektu. Vis dėlto nepaisant visų, atrodytų, menkai su religinėmis iškilmėmis susijusių organizatorių pastangų, o gal būtent jų dėka, Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos kultas po paveikslo karūnacijos dar labiau sutvirtėjo ir išplito. Pakitęs paveikslo statusas ir išaugęs visuomenės dėmesys skatino galvoti ir apie tinkamesnį šventojo paveikslo eksponavimą, tad netrukus po kelerių metų buvo pradėta Aušros Vartų koplyčios rekonstrukcija.

⁴³ *Ibid.*, p. 405.

⁴⁴ *Cat., op. cit.*, p. 1.

THE CORONATION CEREMONIES OF THE PAINTING
OUR LADY OF THE GATE OF DAWN IN 1927:
TRADITIONAL RITES AND MODERN ART EXPRESSION

Algė Andriulytė

Summary

The Gate of Dawn painting renowned from the 17th century for its graces and considered miraculous was officially crowned relatively late – only on January 22, 1927 did Vilnius Archbishop Romuald Jałbrzykowski appeal to Pope Pius XI with the request to crown the painting *Our Lady of the Gate of Dawn*. The intention was to give the coronation a political shade and to entitle the painting the Queen of the Kingdom of Poland. However, seeking to resolve the conflict of Lithuania and Poland over the Vilnius region diplomatically, Pius XI allowed the image only to be entitled with the name of the Mother of Mercy. The painting *Our Lady of the Gate of Dawn* was crowned on July 2. At the ceremony in addition to the then President of Poland Ignacy Mościcki, arriving on this occasion for the first time to the Vilnius region, the Warsaw and Poznan cardinals, 29 bishops, more than a thousand priests and Marshal Józef Piłsudski participated. This article analyzes and describes the artistic accents of the coronation ceremonies of the painting *Our Lady of the Gate of Dawn* that have not been preserved to this day, and are known only from a variety of sources. The aim of the article is to reconstruct the coronation ceremonies of the painting and to highlight the intersection points of traditional rituals and modern aesthetic expression, to discuss the importance of the event in a broader cultural context.